

Angela Ilić

TKO JE SPRIJEČIO OSNIVANJE NJEMAČKE OSNOVNE ŠKOLE U RIJECI?

Dr. hab. Angela Ilić
Institut za njemačku kulturu i povijest
na Sveučilištu *Ludwig Maximilian* u Münchenu
Halskestraße 15, D-81379 München
ilic@ikgs.de

DOI: 10.21857/mwo1vcrzly
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 23. 5. 2024.
Prihvaćeno: 23. 9. 2024.

Jezična i nacionalna raznolikost bile su obilježja stanovništva grada Rijeke u kasnohabsburškom razdoblju. To je u određenoj mjeri bilo vidljivo u školstvu s raznim nastavnim jezicima, iako su novi zakoni koje je izdala ugarska vlada u Budimpešti predviđali sve veću ulogu mađarskog jezika u prosvjeti.

U ovom članku predstavlja se inicijativa nekoliko utjecajnih i bogatih mještana za utemeljenje društva za osnivanje i održavanje njemačke osnovne škole u Rijeci. Prijava društva izazvala je nepovjerenje u Budimpešti jer su se ciljevi društva navodno protivili prosvjetnim ciljevima ugarske vlade. Na temelju arhivske građe rekonstruirana se korespondencija između predstavnika društva, riječkoga guvernera i predsjednika mađarske vlade te članstvo društva.

Ključne riječi: *Rijeka; školstvo; Nijemci; prosvjetna politika; ugarska vlast.*

1. Uvod: Nijemci, Austrijanci i drugi govornici njemačkog jezika u Rijeci nakon 1867. godine

Njemački jezik upotrebljavao se u Rijeci na više polja svakodnevnoga života tijekom kasnoga habsburškog razdoblja. „Posvuda se čuju milozvučni tonovi talijanskog jezika pomiješani s idiomom Mađara, Slavena i Nijemaca; nadalje Francuza, Engleza i drugih naroda“¹, komentirao je mađarski političar,

¹ Géza Kenedi, Wilhelm Gerlai, *Nach und durch Ungarn 5: Von der Donau zum Quarnero* [Prema Ugarskoj i kroz Ugarsku. Od Dunava do Kvarnera], Orell Füssli & Co., Zürich [oko 1885.], str. 41: „Ueberall hört man die melodischen Klänge der italienischen Sprache, vermischt mit

novinar i pisac Géza Kenedi (1853. – 1935.) oko 1885. godine. I Salvatore Samani u svojoj zbirci riječkih biografija govori o četiri jezika koja su se redovito govorila u Rijeci na prijelazu stoljeća: talijanskom, hrvatskom, mađarskom i njemačkom.²

Izvorni govornici njemačkog jezika činili su po popisu 1880. godine četvrtu najveću skupinu riječkog stanovništva iza govornika hrvatskog, talijanskog i slovenskog jezika, a 1900. i 1910. godine pali su na peto mjesto zbog znatnog porasta broja govornika mađarskog jezika. Broj govornika njemačkog doživio je između 1880. i 1900. godine porast od 110,7%, čime je bio znatno iznad prosječnog porasta stanovništva (81,4%).³ No njemački kao strani jezik govorio je još veći dio stanovništva, na primjer 1900. godine oko 66% Mađara u Rijeci – s time što je njemački bio najprošireniji strani jezik među izvornim govornicima mađarskoga u gradu.⁴

Njemački su povijesni i kulturni tragovi u Rijeci brojni, čak i ako su danas djelomično dobro skriveni. Oni uključuju brojne istaknute ličnosti koje su živjele i radile u gradu, institucije, a i društva, novine te druge publikacije na njemačkom jeziku. To je bio jezik nastave tijekom neoapsolutizma na carsko-kraljevskoj gimnaziji u 1850-ima te neprekidno na carskoj i kraljevskoj Pomorskoj akademiji, koja je od 1857. imala svoje sjedište u Rijeci. Njemački jezik bio je i jedan od jezika bogoslužnja i dugo vrijeme jedini jezik za vođenje matičnih knjiga u riječkoj protestantskoj crkvenoj općini, a time i jedan od jezika protestantske vjerske nastave u lokalnim školama.⁵ Prirodoslovni klub (*Naturwissenschaftlicher*

dem Idiom der Ungarn, Slaven und Deutschen; ferner der Franzosen, Engländer und anderer Völker, die der überseeische Verkehr hier führt.“

² Salvatore Samani. *Dizionario biografico fiumano*, Istituto tipografico editoriale, Dolo – Venecija 1975, str. 8: „A Fiume si parlavano, all’inizio del ‘900, correntemente, bene o male, quattro lingue, l’italiano, il croato, l’ungherese e il tedesco.“

³ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, 1. kötet* [Rezultati popisa stanovništva provedenog na početku 1881. godine zajedno s prikazom pojedinih korisnih domaćih životinja, 1. svezak], Athenaeum, Budimpešta 1882., str. 214; Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, 3: A népesség részletes leírása* [Popis stanovništva zemalja ugarske krune u 1900. godini, sv. 3: Detaljan opis stanovništva], Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budimpešta 1907, str. 208.

⁴ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*, sv. 3, str. 215.

⁵ Jakab Schmidt, „A két protestáns egyház Fiumében“ [Dvije protestantske crkve u Rijeci]. U: János Sziklay, Samu Borovszky (ur.), *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart* [Županije i gradovi Ugarske. Rijeka i ugarsko-hrvatska obala], Apollo, Budimpešta 1900, str. 109; Angela Ilić, „Europäische Geschichte im Kleinen. Die Matrikelbücher der evangelischen Kirchengemeinde in Rijeka“ [Europska povijest u malom. Matične knjige evangeličke

Club), koji je bio osnovan 1883. godine i koji se koristio prvenstveno njemačkim jezikom, igrao je važnu ulogu u gradskome znanstvenom i društvenom životu te je izdavao godišnjak *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Clubs in Fiume / Bollettino del Club di Scienze Naturelli* [kasnije: *Naturali*] in Fiume. Nijemci i Austrijanci – često kao rukovoditelji – bili su dobro zastupljeni i u industriji. Među njima je bio Arthur Steinacker (1844. – 1915.),⁶ Otto Ferdinand Beusterien,⁷ koji je umro u Rijeci 6. siječnja 1918.,⁸ zatim više članova obitelji Meynier, koji su se preselili iz Njemačke i koji su kroz više generacija bili suvlasnici riječke tvornice papira,⁹ pa i znanstvenici kao Peter Salcher (1848. – 1928.)¹⁰ ili arhitekti i inženjeri poput Ferdinanda Brodbecka,¹¹ koji su također ostavili svoje tragove u Rijeci.

crkvene općine u Rijeci] (1858. – 1957.). *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas* god. 17, br. 1, 2022, str. 63–78.

- ⁶ Steinacker je bio član gradskog vijeća (*rappresentanza*), riječke Trgovačke i obrtničke komore, jedan od tri kodirektora Ljuštionice riže i tvornice škroba, predsjedatelj fijumanskog Lloyda i ravnatelj *Banca di Credito Fiumano* (mađ. *Fiumei Hitelbank Részvénytársaság*); od 1911. godine služio je kao predsjednik odbora protestantske crkvene općine, a bio je i član 1901. osnovane masonske lože *Sirius* i predstavnik fijumanske sekcije Mađarskoga karpatskog društva te je godinama služio kao vicekonzul Velike Britanije i Irske u Rijeci. Usp. Irvin Lukežić, „Arthur Steinacker, Bankier und Fabrikant aus Rijeka/Fiume“ [Arthur Steinacker, bankar i tvorničar iz Rijeke]. *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas* god. 15, br. 2, 2020, str. 206–209.
- ⁷ Beusterien je bio tehnički direktor Ljuštionice riže i tvornice škroba. Béla Kertész (ur.), *Fiume 1911: Fiumei útmutató* [Rijeka 1911.: Riječki vodič], Merkur, Fiume 1910, str. 203.
- ⁸ Beusterienova osmrtnica bila je objavljena sljedeći dan, 7. siječnja 1918., u *La Bilanci*.
- ⁹ Obitelj Meynier imala je hugenotske korijene i njezini su članovi sačuvali francusko državljanstvo, no u Rijeku su se preselili iz Bavarske. Heinrich Meynier (1822. – 1912.) bio je – među ostalim – „censor“ austrijsko-mađarske banke u Rijeci, javni dioničar tvrtke Smith & Meynier i potpredsjednik, a kasnije i predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Rijeci. Heinrichov sin, Georg Carl Meynier (1858. – 1941.), rodio se u Rijeci, služio je Kraljevini Španjolskoj 30 godina, od 1887. kao počasni vicekonzul, a od 1898. kao počasni konzul u Rijeci. Oženio je Edmeu Ciotta, kćer dugogodišnjega gradonačelnika Giovannija de Ciotte, bio je član gradskog vijeća (*rappresentanza*), voditelj jahačkog kluba i predsjednik *Casina patriottica*.
- ¹⁰ Salcher je predavao na Pomorskoj akademiji između 1875. i 1909. godine. U mirovini je najprije živio u Trstu, pa na Sušaku, gdje je i umro. Od 1880. bio je i voditelj riječkoga Meteorološkog zavoda.
- ¹¹ Ferdinand Brodbeck bio je austrijski inženjer koji je došao 1883. godine u Rijeku kao djelatnik arhitektonskog ureda Fellner & Helmer i radio je kao građevinski inspektor pri gradnji kazališta u Rijeci sve do 1885. godine. Brodbeck je 1883. inicirao osnivanje planinarskog društva *Club alpino fiumano*.

2. Pregled literature o njemačkome kulturnom krugu i o govornicima njemačkog jezika u Rijeci

Literatura o Nijemcima i o govornicima njemačkog jezika na tlu Hrvatske tijekom povijesti nije mnogobrojna. Osim pojedinačnih općih radova koji se bave tematikom kulturne povijesti,¹² najviše se fokusira na Zagreb i na Slavoniju¹³, prije svega na Osijek¹⁴, a u habsburškom kontekstu i na Pulu¹⁵. Među radovima na hrvatskom jeziku vrijedi spomenuti opće radove Vladimira Geigera o folksdojčerima¹⁶ i knjigu o njemačkim tragovima u Zagrebu i okolici.¹⁷

Mandat Rijeke kao Europske prijestolnice kulture 2020. i 2021. godine također je izazvao povećan interes za multikulturalnu povijest grada, prije svega na lokalnoj razini. Među novijim publikacijama s austrijsko-njemačkom poveznicom nalaze se pregledi njemačkih kulturno-jezičnih tragova u Rijeci,¹⁸ radovi o izabranim

¹² Thomas Möbius, Tihomir Engler (ur.), *Zwischen Assimilation und Autonomie. Neuere Forschungsaspekte zur Kulturgeschichte der deutschsprachigen Minderheit in Kroatien* [Između asimilacije i autonomije. Noviji istraživački aspekti kulturne povijesti njemačke manjine u Hrvatskoj], Peter Lang, Berlin 2019; Ivana Jozić i dr. (ur.), *Aspekte kultureller Identität. Beiträge zur Kulturgeschichte der deutschsprachigen Minderheit in Kroatien* [Aspekti kulturnog identiteta. Prilozi kulturnoj povijesti njemačke manjine u Hrvatskoj], Peter Lang, Berlin 2019.

¹³ Carl Bethke, *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941. Identitätsentwürfe und ethopolitische Mobilisierung* [Njemačka i mađarska manjina u Hrvatskoj i Vojvodini 1918. – 1941. Oblikovanje identiteta i etnopolitička mobilizacija], Harrassowitz, Wiesbaden 2009.

¹⁴ N. pr. Ljubica Kordić, *Njemački jezik u školstvu i javnom životu grada Osijeka kroz povijest*, Pravni fakultet, Osijek 2021.

¹⁵ Usp. n. pr. Bruno Dobrić, *Novine i časopisi na njemačkom jeziku u Istri (1871. – 1918.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula 2016; Bruno Dobrić, „Die deutschsprachige Presse in Pola (Pula), Abbazia (Opatija) und auf den Brionischen Inseln bis 1918“ [Tisak na njemačkom jeziku u Puli, Opatiji i na Brijunima do 1918., u: Aneta Stojić, Anita Pavić Pintarić (ur.): *Kroatiens Küste im Lichte der Habsburgermonarchie* [Hrvatsko primorje u svjetlu Habsburške Monarhije], new academic press, Wien 2017, str. 265–288; Klaus Heydemann, „Das ‚alte‘ Marine-Casino in Pola (Pula). Akten zur Gründungsgeschichte“ [„Stari“ Mornarički kasino u Puli. Dosjei o povijesti osnivanja], u: *Kroatiens Küste im Lichte der Habsburgermonarchie*, str. 333–346.

¹⁶ N. pr. Vladimir Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Nova stvarnost, Zagreb 1997; Vladimir Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 2006, str. 1081–1100.

¹⁷ Goran Beus Richemberg, *Deutsche in Zagreb und Umgebung durch die Jahrhunderte. Essays und Notizen zu vergangenen Zeiten und vergessenen Menschen / Nijemci u Zagrebu i okolici kroz stoljeća. Eseji i bilješke o prošlim vremenima i zaboravljenim ljudima*, Synopsis /Njemačka zajednica/: Predstavnik njemačke nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji, Zagreb, Sarajevo / Osijek / Velika Gorica 2021.

¹⁸ Petra Žagar-Šošćarić, Irvin Lukežić, „Eine europäische transkulturelle und mehrsprachige Stadt – Rijeka und die deutschsprachige Kultur“ [Europski transkulturalni i višejezični grad – Rijeka i kultura njemačkog govornog područja]. *Informatologia* god. 54, br. 1/2, 2021, str. 34–45; Petra Žagar-Šošćarić, Irvin Lukežić, „Tragovima kulture njemačkog govornog područja u Rijeci“, u:

povijesnim osobama kao što su Natalie Ritter von Zahony / de Ciotta¹⁹ ili Arthur Steinacker²⁰, ali i o institucijama koje su služile kao središta njemačkoga kulturnog i jezičnog kruga, prije svega o Mornaričkoj akademiji i o osobama vezanima uz nju.²¹

3. Jezično pitanje u riječkom školstvu

Prosvjeta u Rijeci u drugoj polovici 19. stoljeća odvijala se na različitim jezicima, a jezična raznolikost predstavljala je brojne izazove za lokalni školski sustav. Iz toga su proizašle posebnosti, koje su vanjskim promatračima djelovale zbunjujuće. Slovenac Janez Trdina (1830. – 1905.), koji je između 1855. i 1867. predavao na riječkoj gimnaziji, ovako je opisao prosvjetnu situaciju u gradu pod hrvatskom vlašću 1850-ih godina:

U talijanskoj gradskoj školi ne uči se ni riječi slavenske, samo se na realki uči i hrvatski; župna škola je više domaća; što se tiče okolice, u posljednjih 10 godina seoske škole su otvorene u svim većim selima. Uče samo hrvatski, za talijanski samo deklinaciju i konjugaciju; ne znam zašto. Njemački se također preporučuje u svakom slučaju – dakle tri jezika u isto vrijeme!²²

Obrazovni sustav i prosvjetna politika drastično su se promijenili nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe. Prema Provizoriju, „grad i kotar Rijeka u pogledu vjerske i javne prosvjete bit će podređeni ugarskom kraljevskom Ministru vjere i obrazovanja kao i Sveparlamentarnoj skupštini u Pešti. Iznimka je ta gimnazija, koja se dosad u Rijeci održala iz hrvatskih i riječkih izvora.“²³

Irvin Lukežić, Sanja Zubčić (ur.), *Tragovima kulture njemačkog govornog područja u Rijeci // Tragovi građanske tradicije: riječka građanska kultura 19. stoljeća*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2020, str. 277–299.

¹⁹ Petra Žagar-Šoštarčić, Irvin Lukežić, „Spuren deutscher Sprache, Literatur und Kultur in Rijeka (Fiume). Vorübergegangen zu einer Edition des Werkes von Natalia Ritter“ [Tragovi njemačkog jezika, književnosti i kulture u Rijeci (Fiume). Prijelaz na izdanje djela Natalije Ritter], u: Möbius, Engler (ur.), *Zwischen Assimilation und Autonomie*, str. 99–121.

²⁰ Lukežić, „Arthur Steinacker, Bankier und Fabrikant aus Rijeka/Fiume“.

²¹ Ana Alebić-Juretić, *Mornarička akademija: Civilni značaj vojne ustanove*, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Rijeka 2020.

²² Janez Trdina, *Zbrano delo* [Sabrano djelo], sv. 5, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1952, str. 263: „Na mestni talijanski normalni šoli pa se le besedica slovanski ne uči, šele na realni šoli imajo tudi hrvaški jezik; bolj domača je farna šola; kar se pa okolice tiče, so se zadnjih 10 let po vseh večjih vaseh šole ustanovile; uči se zgolj hrvaški, talijanski le deklinacije in konjugacije; ne vem, čemu. Tudi nemščina je nekako priporočana – torej trije jeziki obenem!“

²³ *Provizorij*, 20. 7. 1870., točka 3.: „Vallás- és közoktatás tekintetében Fiume város és kerülete a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a pesti közös országgyűlés alatt fog állani; kivételet képez az a gimnázium, mely Fiumében eddig horvát és fiumei alapból állott fenn.“

Za razliku od ostalih dijelova Ugarske, školstvo u Rijeci prešlo je u ruke isključivo gradskih i državnih vlasti. Crkvenih škola nije više bilo, a župna škola bila je zatvorena. Ipak, vjeronauk je bio omogućen u školama. Mađarska je vlast kroz državni školski sustav nastojala dugoročno utjecati na jezične i političko-demografske prilike u gradu. S obzirom na demografski sastav grada, nakon 1868. godine uveden je talijanski kao nastavni jezik u općinskim školama. No od iste godine, sukladno Zakonu o školstvu iz 1868., mađarski jezik postao je obveznim predmetom u svim školama u kojima nastavni jezik nije bio mađarski.²⁴ U praksi to nije bilo uvijek dosljedno učinjeno u osnovnim školama – u njima je mađarski ostao izborni predmet zahvaljujući odlučnosti školske uprave, a i nedostatku kvalificiranih mađarskih učitelja.

Nedostatak učitelja mađarskog jezika bio je opći i raširen problem. Većina učitelja u riječkim osnovnim školama govorila je talijanski i studirala je ili u Grazu ili u Trstu, tako da nije dovoljno vladala mađarskim jezikom. Ugarska vlada započela je kampanju u Ugarskoj počevši regrutirati učiteljice i učitelje koji bi se obvezali raditi u Rijeci bar nekoliko godina. Počevši od 1870-ih godina, u gradu su se jedna za drugom zatvarale škole s hrvatskim nastavnim jezikom, a istodobno je otvoren niz novih škola s mađarskim nastavnim jezikom. Talijanski je i dalje bio prisutan u svim školama i bio je obvezan predmet u školama s mađarskim nastavnim jezikom.²⁵ No mađarizacija gradske prosvjete postala je sve vidljivija.

Sudbina riječke gimnazije ukazuje na isprepletenost jezičnih, nacionalnih i političkih pitanja na polju obrazovanja u gradu. Gimnazija je izrasla iz povijesnoga isusovačkog kolegija, koji se kao nastavni jezik služio latinskim do 1848./1849. Zalaganjem učitelja Frana Kurelca (1811. – 1874.), nakon što je Rijeka ponovno prešla u hrvatske ruke, uveden je hrvatski kao nastavni jezik. U skladu s tendencijama germanizacije Bachova doba, njemački je postao nastavni jezik – najprije u višim, a poslije i u nižim razredima. Vjeronauk se držao na talijanskom jeziku. Nedjeljom i praznicima 1850-ih održavali su se dvostruki *Exhorti* na njemačkom za učenike viših razreda i na talijanskom za učenike nižih razreda.²⁶ Nakon nagodbe hrvatski je ponovno postao nastavni jezik. Iako

²⁴ „1868. XXXVIII. törvényzikk a népiskolai közoktatás tárgyában“ [1868. XXXVIII. zakonski članak o predmetu javne prosvjete u pučkim školama]. U: *Népoktatási törvények, tantervek és vizsgálati szabályrendeletek* [Zakoni o javnom obrazovanju, nastavni programi i ispitni propisi], Eggenberger, Budapest 1884, str. 1–33.

²⁵ Usp. Tamás Pelles, „L’istruzione bilingue italo-ungherese dall’esperienza fiumana (1868–1918) ad oggi“ [Talijansko-mađarska dvojezična nastava u riječkom iskustvu (1868. – 1918.) do danas]. *Fiume. Rivista di studi adriatici. Nuova Serie* god. 16, 2007, str. 25–38.

²⁶ *Programm des K. K. Obergymnasiums in Fiume* [Godišnjak carske i kraljevske velike gimnazije u Rijeci], Ercole Rezza, Rijeka 1858, str. 14, str. 25, usp. Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848 - 1918)*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.

gimnazija već odavno nije bila u crkvenim rukama, 1850. godine dvije trećine, a 1858. godine još uvijek 40 posto profesora činili su svjetovni svećenici, što govori da se novo tijelo učitelja tek polagano formiralo. Svoju je ulogu odigrao i zakašniji nastanak obrazovane elite koja je govorila hrvatski jezik.

Osamdesetih godina 19. stoljeća gimnaziju je vodio kao ravnatelj Ljudevit Slamnik (1827. – 1908.), koji je od 1855. godine najprije predavao vjeronauk u gimnaziji.²⁷ Uz hrvatski jezik, koji je bio i nastavni jezik, od stranih jezika učili su se latinski, grčki, njemački i talijanski, ali ne i mađarski.²⁸

Nakon što je Rijeka od 1868. prestala biti pod hrvatskom jurisdikcijom postojanje hrvatske gimnazije u gradu postalo je sve spornije, a ugarska ju je vlada htjela zatvoriti. Planiranom gašenju gimnazije protivio se velik broj utjecajnih ljudi, među njima i saborski zastupnik Erazmo Barčić (1830. – 1913.), koji je živio u Rijeci i kao pripadnik Stranke prava službeno je predstavljao nekadašnji slobodni kraljevski grad Bakar. Barčić je 23. studenoga 1891. u interpelaciji na Hrvatsko-slavonskom saboru govorio o pritisku mađarizacije koji su Hrvati u gradu percipirali kao prijetnju, pa i o nesigurnoj budućnosti hrvatske gimnazije, te je pitao hrvatskog bana je li spreman „odlučno se suprotstaviti svakom pokušaju premještanja hrvatske gimnazije iz Rijeke“²⁹.

Za očuvanje gimnazije zalagao se i Izidor Kršnjavi (1845. – 1927.), predstojnik Odjela za kulturu i prosvjetu u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj državnoj vladi i bivši zastupnik u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom državnom saboru. Godine 1894. u Saboru je – unatoč znatnom otporu oporbe – odlučeno da se gimnazija neće zatvoriti nego da će se preseliti na Sušak, koji se tada nalazio na hrvatskom teritoriju. Tu je bila podignuta nova zgrada gimnazije, u koju se ustanova preselila početkom školske 1896. godine.

Kao protuteža hrvatskoj gimnaziji 1870. utemeljena je gimnazija s integranom realkom, koja je 1881. bila preustrojena u Ugarsku kraljevsku glavnu gimnaziju. Nastavni jezik bio je talijanski, iako je s vremenom mađarski jezik – obvezni predmet od početka – počeo igrati sve važniju ulogu. Na Kraljevskoj pomorskoj akademiji nastavni jezik bio je talijanski (nakon prijelaza stoljeća talijanski i mađarski), na Trgovačkoj akademiji talijanski, a na carskoj i kraljevskoj (ratnoj) Mornaričkoj akademiji njemački. Na sve tri akademije studenti su učili

²⁷ Usp. Irvin Lukežić, „Ljudevit Slamnik“. *Sušačka revija* god. 62/63, 2008, str. 139–151.

²⁸ *Izvoješće kralj. velike gimnazije na Rieci (Fiume) koncem školske godine 1884./85.*, Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, Zagreb 1885.

²⁹ „Horvát interpellációk“ [Hrvatske interpelacije]. *Pesti Hírlap* [Peštanske novine], 24. 11. 1891., str. 8: „Hajlandó-e határozottan szembe szállni minden kisértlettel, a melynek célja a horvát gimnázium elhelyezése Fiuméből?“

i mađarski kao strani jezik. Međutim njemački kao nastavni jezik nije mogao dobiti uporište osim na Mornaričkoj akademiji.

Unatoč regrutiranju mađarskih učitelja, godine 1900. još su se uvijek tri četvrtine riječkih učitelja izjašnjavale da im je „tuđi jezik“ (tj. talijanski) materinski. Udio govornika hrvatskog među njima bio je 8%, udio govornika njemačkog 2%. Ukupno ih je manje od trećine govorilo mađarski. Udio učitelja s mađarskim materinskim jezikom bio je 13,7%.³⁰

Pritisak mađarizacije u Rijeci osjećao se dakle prvenstveno u obrazovnom sustavu, u smislu agresivnog pokušaja nastavne dvojezičnosti s namjerom odgoja dobrih mađarskih domoljuba koji bi znali govoriti mađarski jezik. Naravno, mađarski je bio neizostavan za one studente koji su željeli nastaviti studij na sveučilištima i visokim školama u Mađarskoj. S jezičnoga gledišta, gradsko obrazovno okruženje ostalo je relativno heterogeno i dominacija talijanskog jezika, osobito u nižim školama, nije se mogla prekinuti. Mađarizacija gimnazije i protjerivanje hrvatske gimnazije iz grada nisu imali željeni učinak nego su doveli do kristalizacije i jačanja hrvatskog identiteta, što je prisililo hrvatsku (prosvjetnu) elitu na otpor protiv ugarske vlasti.

4. Društvo za osnivanje i održavanje njemačke privatne osnovne škole

U Zemaljskom arhivu Mađarskoga nacionalnog arhiva (*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*) u Budimpešti čuva se korespondencija o inicijativi započetoj 1876. godine radi osnivanja i održavanja privatne osnovne škole s njemačkim nastavnim jezikom u Rijeci. Zamišljeno je da je vodi društvo (udruga građana), koje je najprije moralo budimpeštanskoj vladi podnijeti zahtjev za registraciju. Prijava je završila na radnom stolu premijera i ujedno ministra unutarnjih poslova Kolomana/Kálmána Tisze (1830. – 1902., predsjednik vlade 1875. – 1890.). On je kao ministar unutarnjih poslova bio zadužen za odobrenje ili odbijanje registriranja novoosnovanih društava. Tisza je naredio temeljito istraživanje društva, dok je o tome održavao intenzivnu korespondenciju s ministrom vjere i obrazovanja Ágostonom Trefortom (1817. – 1888., ministar 1872. – 1888.) i riječkim guvernerom Gézom Szapáryjem (1828. – 1898., guverner 1873. – 1883.).

Osnivanje škole podržao je veliki broj imućnih, uglednih i utjecajnih žitelja Rijeke, pa je statut potpisalo sveukupno dvanaestero ljudi, od kojih je deset potpisa bilo čitljivo.

³⁰ Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Tizedik rész: Végeredmények összefoglalása* [Popis stanovništva zemalja ugarske svete krune iz 1900. godine. Deseti dio: Sažetak konačnih rezultata], Athenaeum, Budimpešta 1909, str. 203.

Kao prvi zahtjev je potpisao **vitez Carl von Meynier** (1793. – 1876., potpisao se kao Carl Ritter von Meynier), član obitelji osnivača tvornice papira Smith & Meynier. Carl von Meynier potjecao je iz njemačke obitelji hugenotskih korijenima i u svojoj kući u Rijeci uredio je protestantsku kapelu, gdje su se dugo održavala protestantska bogoslužja, a bio je ujedno i najvažniji zaštitnik i podupiratelj te župe. Carl Meynier rođen je u Erlangenu u Bavarskoj, a studirao je i radio u Ženevi i u Parizu prije nego što se preselio u Rijeku 1827. godine. Njegov brak ostao je bez djece.

Paolo Scarpa (1822. – 1884., potpisao se kao „Paolo Scarpa di Ig.“) bio je član utjecajne riječke obitelji s mletačkim korijenima, sin Iginija Scarpe (1794. – 1866.), graditelja Ville Angioline i zet Karla Ludwiga von Brucka (1798. – 1860.), nekadašnjega tršćanskog zastupnika u frankfurtskoj Narodnoj skupštini i kasnijeg austrijskog ministra za financije, čiju je kćer Mariju Scarpa oženio 1855. godine. Bio je jedan od vođa promađarske Liberalne stranke tijekom ranijih, 1860-ih godina.³¹ Između 1858. i 1868. bio je konzul Saksonije i vicekonzul Danske i Prusije,³² 1869. – 1871. konzul Sjevernonjemačke konfederacije,³³ a nakon njemačkog ujedinjenja konzul Njemačkog Carstva sve do svoje smrti 1884. godine.³⁴ Tijekom 1876. godine obnašao je dužnost potpredsjednika Trgovačko-obrtničke komore u Rijeci.³⁵

Giuseppe (József) Mayländer trgovao je kolonijalnom robom, namirnicama, začinima i petrolejem.³⁶ Nalazio se na listi imućnih žitelja Rijeke, s godišnjim prihodom od 404 forinte.³⁷

³¹ Irvin Lukežić, *Povijest riječkih konzulata. Konzulati u Rijeci kroz povijest*, Adamić, Rijeka 2004, str. 75.

³² Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*, str. 217.

³³ Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*, str. 220.

³⁴ Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*, str. 237.

³⁵ *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-ungarischen Monarchie für 1876* [Dvorski i državni priručnik Austro-Ugarske Monarhije za 1876. godinu], K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč 1876, str. 706.

³⁶ Ödön Battonyai (ur.), *Czégek kézikönyve az ország területén* [Priručnik tvrtki u zemlji], Pallas Részvénytársaság, Budimpešta 1887, str. 216; József Jekelfalussy (ur.), *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke* [Popis i adresar obrtnika i trgovaca Ugarske], Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budimpešta 1892, str. 2065. U knjizi J. Jekelfalussyja Mayländer pojavljuje se na str. 2060 kao trgovac namirnicama, na str. 2063 kao trgovac začinima i prekomorskom robom te kao trgovac žitom, na str. 2068 kao trgovac petrolejem, na str. 2069 kao trgovac brašnom i na str. 2075 kao trgovac mješovitom robom; *Guida generale di Trieste, il Goriziano, l'Istria, Fiume e la Dalmazia* [Opći vodič po Trstu, Gorici, Istri, Rijeci i Dalmaciji], Libreria F. H. Schimpff, Trst 1897, str. 971, reklama na stranici 972.

³⁷ J. Lajos Máté, *Magyar almanach. A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke* [Mađarski almanah. Adresar i poimenični popis virilista i bogatih građana Rijeke], Schlesinger & Kleinberger, Budimpešta 1888, str. 436.

Paul (Pavao) Burgstaller bio je brodovlasnik,³⁸ trgovac i od 1872. redoviti član Narodne čitaonice ri(j)čke³⁹ te brodski poduzetnik.⁴⁰

Eugen Cunradi (1833. – 1909.) bio je pomorski inženjer, trgovac⁴¹ i zajedno s Arthurom Steinackerom (1844. – 1915.) direktor Ljuštionice riže i tvornice škroba u Rijeci.⁴² Između 1865. i 1871. godine obnašao je dužnost konzula Kraljevine Bavarske u Rijeci,⁴³ gdje je živio od 1852. godine. Cunradi se rodio u Trstu, a potjecao je iz protestantske obitelji i bio je dugogodišnji član odbora riječke protestantske crkvene općine. Osim svojih dalekosežnih poslovnih interesa i crkvenih obveza bio je i član uprave *Banca fiumane*, član trgovačkog odjela Trgovačko-obrtničke komore u Rijeci,⁴⁴ trgovački sudski asesor,⁴⁵ predstavnik mesne tvrtke Liebig⁴⁶ i od 1864. redoviti član Narodne čitaonice.⁴⁷ Godine 1888. imao je godišnji prihod od 663 forinte.⁴⁸

³⁸ Jekelfalussy, *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*, str. 2063.

³⁹ Ivan Širola (ur.), *Spomenknjiga, koju je prigodom petdesetgodišnjice Narodne Čitaonice Riečke izdao odbor*, Narodna tiskara, Sušak 1901, str. 95.

⁴⁰ Battonyai, *Czégek kézikönyve*, str. 214.

⁴¹ Battonyai, *Czégek kézikönyve*, str. 215; u: Jekelfalussy, *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke* na str. 2058 naveden je kao trgovac cementom, na str. 2063 kao trgovac žitom, na str. 2069 kao trgovac brašnom i na str. 2075 kao trgovac mješovitom robom.

⁴² Rudolf Hanel (ur.), *Compass Finanzielles Jahrbuch 1910* [Compass: Financijski godišnjak, 1910.], sv. 1, Hölder – Compass-Verlag, Beč 1910, str. 1322.

⁴³ Bio je posljednja osoba na toj dužnosti. *Hof- und Staatshandbuch des Königreichs Bayern* [Dvorski i državni priručnik Kraljevine Bavarske] 1867., Officin des k. Central-Schulbücher-Verlages, München 1867, str. 202; *Narodne novine*, 29. 3. 1865., str. 3; Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*, str. 153.

⁴⁴ „Elezione della Camera di commercio“ [Izbor Gospodarske komore]. *Giornale di Fiume* [Riječke novine] god. I, br. 307, 30. 12. 1871., Cronaca locale, str. 1242; *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-ungarischen Monarchie für 1890* [Dvorski i državni priručnik Austro-Ugarske Monarhije za 1890. godinu], K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč 1890, str. 969.

⁴⁵ *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-ungarischen Monarchie für 1882* [Dvorski i državni priručnik Austro-Ugarske Monarhije za 1882. godinu], K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč 1882, str. 621.

⁴⁶ *Guida generale 1897.*, str. 959.

⁴⁷ Širola (ur.), *Spomen knjiga*, 1901., str. 90. Cunradijeva kći Marta (rođena 1866. u Rijeci) udala se 1884. za baruna Rudolfa (Rezső) Mariju Abele von und zu Lilienberg iz poljskih Karpata i nastavila je živjeti s njim i s obitelji (imali su četvero djece) u Rijeci. Abele je obnašao razne visoke dužnosti u ugarskoj vladi u Rijeci i od 3. listopada 1896. do 14. srpnja 1897. bio je riječki guverner.

⁴⁸ Máté, *Magyar almanach*, str. 483.

Kapetan **Ferdinand Wenedikter** predavao je njemački jezik, retoriku, povijest književnosti i vojni stil pisanja na carskoj i kraljevskoj Pomorskoj akademiji.⁴⁹

Julius Peterin (1835. – 1914.), rodom iz Trsta, predavao je kao službenik Hidrografskog zavoda na c. i k. Pomorskoj akademiji, 1861. – 1869. kao predavač, do 1887. kao profesor, a između 1882. i 1892. godine bio je i studijski savjetnik.⁵⁰ Predavao je matematiku i nautiku.⁵¹ Objavio je više članaka u raznim stručnim časopisima.⁵²

Josef (Giuseppe) Pader trgovao je željezom i metalom,⁵³ a kasnije je posjedovao i telefonski priključak.⁵⁴ Godine 1888. zaradio je 483 forinte.

Carl Friedrich Günther Giseke bio je kodirektor kemijske tvornice (*Stabilimento prodotti chimici*)⁵⁵ u Rijeci, rodom iz okolice njemačkoga grada Hallea. Njegova kći, Anna Alice, koja se rodila u Rijeci 25. lipnja 1863. i bila krštena 30. kolovoza iste godine u riječkoj protestantskoj crkvenoj općini,⁵⁶ udala se 1898. godine za poznatoga njemačkog ribarskog biologa i profesora Paulusa Schiemenza (1856. – 1936.).

Ulrich Steiger došao je u Rijeku iz švicarskoga kantona St. Gallen, gdje je radio kao mlinar. Ne zna se mnogo o njemu i o njegovim aktivnostima u Rijeci, no njegovo vjenčanje, koje se slavilo 1877. godine u Ljubljani jer mu je žena bila otamo, bilo je upisano i u protestantsku matičnu knjigu vjenčanih u Rijeci.⁵⁷ Iz toga se saznaje da je bio poslovođa (*Werkführer*) reformirane, tj. kalvinističke

⁴⁹ Peter Salcher, *Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie* [Povijest carske i kraljevske Pomorske akademije], Carl Gerolds Sohn, Pula 1902, str. 27; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1867* [Vojni plan Austrijskog Carstva za 1867.], K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč 1867, str. 745; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1873* [Carsko-kraljevski vojni plan za 1873.], K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Beč 1873, str. 698.

⁵⁰ *Militärschematismus 1867.*, str. 755; *Jekelfalussy: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*, str. 2060, 2063; Širola (ur.), *Spomen knjiga*, str. 95.

⁵¹ Salcher, *Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie*, str. 28.

⁵² Salcher, *Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie*, str. 78.

⁵³ Máté, *Magyar almanach*, str. 438. Pader se pojavljuje kao „kereskedő, negoziante”, s adresom pod Corso 492; Battonyai, *Czégek kézikönyve*, str. 216: „vaskeresk.”; *Központi Értesítő* [Centralni vjesnik] 25 (1900) 1, str. 161.

⁵⁴ *Guida generale 1897* navodi njegove nasljednike, str. 973.

⁵⁵ Tvrtka se registrirala 1858. godine, a Giseke je bio direktor zajedno s Pietrom Rackom. Usp. *Atti d'uffizio ed annunzi della Camera di commercio e d'industria in Fiume* [Službeni dokumenti i priopćenja Gospodarske komore u Rijeci] (5. 7. 1858.) br. 2, str. 7.

⁵⁶ HR-DARI-275 (Popis matičnih knjiga Državnog arhiva u Rijeci), Rijeka – Evangeličko valdeška crkva, DAR K 4 1348, Tauf-Buch / Kereszteltek anyakönyve. 13. 7. 1858. – 24. 10. 1948.

⁵⁷ HR-DARI-275 (Popis matičnih knjiga Državnog arhiva u Rijeci), Rijeka – Evangeličko valdeška crkva, DAR K 1349, Trauungs-Buch / Házassultak anyakönyve. 28. 4. 1859. – 24. 2. 1957.

vjeroispovijesti i da se rodio 1834. godine. Pojavljuje se još jednom u matičnim knjigama protestantske crkvene općine iz 1874. godine kao kum,⁵⁸ što potvrđuje da je nekoliko godina živio u Rijeci.

U sačuvanoj dokumentaciji društva ne nalaze se informacije o tome kako je došlo do osnivanja društva. No iz vanjskih izvora može se barem djelomično rekonstruirati odakle su se potpisnici statuta društva poznavali. Trgovačko-obrtnička komora, Pomorska akademija, Narodna čitaonica riječka i protestantska crkvena općina služili su kao centri u kojima su se potpisnici mogli upoznati. U Trgovačko-obrtničku komoru bili su uključeni Cunradi i Scarpa. Budući da su neki potpisnici pripadali trgovačko-industrijskoj eliti grada, vjerojatno je da su se prvenstveno poznavali preko svojih poslova. O tome govori i činjenica da je Giuseppe Mayländer, inače mađarskih židovskih korijena, također bio član osnivač društva. Štoviše, 1876. godine Eugen Cunradi i Meynierov nećak Heinrich bili su nadzorni savjetnici (*consiglieri di sorveglianza*) kemijske tvornice u Rijeci, koju je vodio Giseke.⁵⁹

Wenedikter i Peterin predavali su na Pomorskoj akademiji, a Burgstaller, Cunradi i Peterin bili su članovi Narodne čitaonice riječke. Cunradi i Meynier bili su aktivni u lokalnoj protestantskoj crkvenoj općini i poznavali su se s njemačkih bogoslužja, a Steiger je nekoliko godina također pripadao toj zajednici. Cunradi je bio kum pri krštenju Mathilde (rođ. 1867. g.) i Eugenie (rođ. 1872. g.) Giseke, što potvrđuje povezanost dviju obitelji. Godine 1879. Cunradi bio je kum Eugenu, sinu mlinara Johanna Specka iz Švicarske, čijoj je kćeri Irmi (koja se rodila 1874. g.) kum bio Ulrich Steiger. Iako Paolo Scarpa najvjerojatnije nije bio osobno povezan s protestantskom crkvenom općinom, Natalija/Natalie Ritter von Zahony (poslije Scarpa, a kasnije de Ciotta), udovica njegova brata, potjecala je iz njemačkogovorne obitelji iz Gorice i bila je članica zajednice. Osim svojih obiteljskih veza Scarpa kao konzul Njemačkog Carstva imao je i motivaciju i veze koje bi mogao upotrijebiti za osnivanje njemačke škole u Rijeci.

Iako su članovi društva predstavljali različite segmente stanovništva Rijeke, imali su iste interese: htjeli su školovati svoju djecu ili djecu iz svojih okruženja na njemačkom jeziku i bili su spremni to novčano podržavati. Očigledno je društvo u tom trenutku procijenilo da postoji velik interes za osnivanje njemačke škole u gradu, što potvrđuje i podatak da se pri popisu 1880. godine 859 žitelja izjasnilo da im je materinski jezik njemački.⁶⁰

⁵⁸ HR-DARI-275, DAR K 1348, Tauf-Buch / Kereszteltek anyakönyve. Godine 1874. bio je kum djevojčici čiji je otac bio mlinar iz švicarskoga kantona Aargau.

⁵⁹ *Központi Értesítő* 1 (1900) 144, str. 1080.

⁶⁰ *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, str. 214.

5. Sumnja na veleizdaju: društvo ima „gotovo protudržavni cilj“?

Osnivači su statut društva uputili Ministarstvu unutarnjih poslova u Budimpešti. Ta je činjenica bila objavljena i u budimpeštanskome službenom listu.⁶¹ Financijski je sve bilo isplanirano: članovi osnivači sakupljali su već početni kapital od 5.000 guldena, a planirano je bilo i stipendiranje siromašnih učenika. Iz pisma guvernera Szapáryja (potpisao je kao Szápáry) od 2. 5. 1876. saznaje se da je statut već bio ispravljen i dopunjen da bi bio u skladu s propisima i da je guverner molio ministra Tiszu za odobrenje.⁶² Činovnici Ministarstva poslije toga nisu primijetili nikakve veće prepreke, no prije odobrenja društva htjeli su najprije vidjeti odobrenje riječkih vlasti za osnivanje nove škole.⁶³

Statut je bio poslan i Ministarstvu vjere i obrazovanja, i 1. 6. 1876. ministar Ágoston Trefort poslao je premijeru Tiszi pismo u kojem je predstavio ciljeve društva u jako negativnom svjetlu.⁶⁴ Ugarski premijer Tisza, koji je očigledno bio uvjeren da se iza prijave društva krije tajna namjera, obavijestio je 19. 6. 1876. guvernera Szapáryja, koristeći se djelomično Trefortovim riječima, o sljedećem:

[...] usmjerenje nacrtu statuta udruge [...] je isključivo na njemačkom, iako se uz najzastupljeniji talijanski jezik službenim jezikom smatra mađarski državni jezik; stoga njemački kao materinski jezik uopće nema prava: osnivanje njemačke osnovne škole jedva da je potrebno. Nakon što je u Rijeci podignuta šestorazredna dječjačka i djevojačka škola za promicanje pučkog obrazovanja, koja se ima otvoriti iduće školske godine, ne samo da je osnivanje privatne pučke škole nepotrebno nego u takvim okolnostima aktivnosti o kojima je riječ poprimaju gotovo protudržavni karakter.⁶⁵

⁶¹ *Budapesti közlöny. Hivatalos lap* [Budimpeštanski glasnik. Službeni list] br. 192 (23. 8. 1876.), str. 1: „A >Verein zur Errichtung und Fortführung einer deutschen Privat-Elementarschule in Fiume< czim alatt alakult egyet alapszabályai a királyi belügyministerium által folyó évi 27124. szám alatt a bemutatási záradékkal elláttattak.”

⁶² Pismo guvernera Szapáryja od 2. 5. 1876. premijeru i ministru unutarnjih poslova, Tiszi. MNL OL [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára / Zemaljski arhiv Mađarskoga nacionalnog arhiva], K150 (1876), III/4, 21260.

⁶³ Pismo Ministarstva unutarnjih poslova od 1. 6. 1876. riječkom guverneru. MNL OL, K150 (1876), III/4, 21260.

⁶⁴ Pismo Ágostona Treforta, ministra vjere i obrazovanja od 1. 6. 1876. premijeru i ministru unutarnjih poslova Kálmánu Tiszi. MNL OL, K150 (1876), III/4, 21260.

⁶⁵ Pismo Kolomana (Kálmán) Tisza (1830.–1902.), predsjednika ugarske vlade od 19. 6. 1876., Gézi Szapáry (1828.–1898.), riječkom guverneru. MNL OL, K150 (1878), III/4, 19356/683: „[...] az egyeteli alapszabálytervezet irányzata [...] kizárólag német, holott tekintve hogy a Fiumében leginkább elterjedt olasz nyelv mellett hivatalos nyelvnek a magyar állami nyelv tekintendő,

Formulaciju „protudržavni karakter“ dodao je Tisza, a gotovo sve što je prije toga navedeno preuzeo je od Treforta.

Jedino moguće objašnjenje za neprijateljski stav prema društvu jest spomenuta investicija ugarske vlade i planirano otvaranje nove državne škole u Rijeci, pa se u toj situaciji inicijativa društva mogla protumačiti kao rivalstvo. Imajući u vidu plan ugarske vlade za uvođenje mađarskoga jezika u što više školskih ustanova, razumljiv je njezin strah da mađarski jezik ne bi bio prisutan u planiranoj školi. Drugi aspekt koji bi mogao objasniti nepovjerenje ugarske vlade prema novoosnovanom društvu bio je zakon iz 1875. kojim se zabranjuje školama u Mađarskoj prihvaćanje financijske potpore stranih država ili njihovih vladara, odnosno vlada.⁶⁶ Očigledno je ugarski premijer mislio da će dugoročno financiranje predložene škole biti jedino moguće uz strano financiranje, jer članovi društva i roditelji budućih đaka ne bi bili u stanju osigurati stabilno financijsko stanje takvoj jednoj ustanovi.

No članovi su napravili grešku time što su statut napisali na njemačkom jeziku, što je bilo suprotno propisima, koji su zahtijevali da statut bude na mađarskom. Time je statut bio jako neobičan, jer su sva novoosnovana društva u Rijeci obično podnosila zahtjev za odobrenje i tekst samoga statuta na dva jezika: na talijanskom i na mađarskom. Talijanski je služio za komunikaciju s riječkom *rappresentanzom*, a mađarski za komunikaciju s ugarskom vladom, koja je izdavala odobrenje. Statut na njemačkom mogao je probuditi – ili čak i potvrditi – sumnju da članovi društva možda nisu bili u stanju koristiti se mađarskim jezikom.

következőleg a németnek mint anyanyelvnek semmi jogosultsága nincs: német elemi iskola felállítására nagy szükség nem lehet. Miután továbbá az elemi oktatás előmozdítása céljából Fiumében egy hatosztályú magyar állami fi- és leányiskola állíttatott fel, mely az új tanév kezdetével meg is nyitattik, már ezen szempontból is egy elemi magán iskola felállítása nem csak egyáltalán fölösleges, de az ily körülmények közt mutatkozó érintett mozgalom majdnem államellenes cél jellegét ölti magára.“

⁶⁶ Usp. (Ágoston Trefort,) *A vallás- és közoktatási m. kir. miniszternek 1875. évi április hó 2-án 559. sz. alatt a felekezetek főhatóságaihoz s a törvényhatóságokhoz intézett rendelete az iránt: hogy hazai tanintézetek idegen államoktól, azok uralkodóitól s kormányaitól segélyt el nem fogadhatnak* [Dekret br. 559 ugarskog kraljevskog ministra vjere i obrazovanja od 2. travnja 1875. najvišim vlastima vjerskih zajednica i pravnim vlastima o zabrani financijske potpore domaćih obrazovnih ustanova od stranih država i njihovih glavara i vlada]. In: Magyarországi rendeletek tára [Knjižnica ugarskih propisa] 9 (1875), str. 91–92; (Ágoston Trefort,) *A vallás- és közoktatási magy. kir. miniszternek 1875. ápr. 2-án 559. sz. a. a püspökökhöz intézett rendelete, mely eltiltja, hogy a hazai tanintézetek külföldi államoktól, azok uralkodóitól s kormányaitól segélyt fogadjanak el* [Dekret br. 559 ugarskoga kraljevskog ministra vjere i obrazovanja od 2. travnja 1875. biskupima, kojim se domaćim ustanovama zabranjuje primanje pomoći od stranih država, njihovih glavara i vlada.]. U: isto, str. 92–93.

Tisza je zamolio guvernera da provede istragu kojom bi se saznala prava namjera društva, a guverner Szapáry 11. kolovoza 1876. poslao je svoj odgovor premijeru Tiszi:

Namjera društva nije nikakvog protudržavnog karaktera i proizlazi samo iz želje članova njemačkog podrijetla da njihova djeca i djeca drugih njemačkih obitelji koje ovdje žive dobiju osnovno obrazovanje na materinskom jeziku i da bi im se time omogućio nastavak studija na institucijama gdje je nastavni jezik njemački, što proizlazi iz neospornih prava dotičnih obitelji – to dakle nije ni u kojem slučaju protivljenje namjerama kojima se vlada rukovodila pri osnivanju mađarske škole. [...] [To pokazuje i činjenica da je] za predsjednika izabran C.[arl] Ritter von Meynier, koji je više puta jasno dokazao svoju lojalnost.⁶⁷

Budimpeštanska je vlada, unatoč guvernerovu argumentiranju, i dalje dovela u pitanje legitimnost društva. Iako dokumentacija koja se čuva u Zemaljskom arhivu Mađarskoga nacionalnog arhiva ne sadrži službenu odbijenicu registriranja društva, jedno pismo datirano 1. travnja 1878. informira Ministarstvo unutarnjih poslova da je udruga odlukom Glavne skupštine 25. ožujka 1878. raspuštena.⁶⁸ Kao članovi Glavne skupštine navedeni su Heinrich Meynier, Julius Peterin, Eugen Cunradi, Carl Giseke i Ferdinand Wenedikter.

Pismo je napisao Heinrich (Henry Louis) Meynier, nećak Carla Ritter von Meyniera. Carl je umro 1876. godine i bio je pokopan 17. studenoga iste godine u Rijeci,⁶⁹ a njegovom smrću društvo i cijela inicijativa izgubili su najsnažnijeg zagovornika. Kao rezultat, osnovna škola s njemačkim nastavnim jezikom u Rijeci

⁶⁷ Pismo Géze Szapáry Kálmánu Tisza od 11. 8. 1876., MNL OL K150 (1878), III/4, 19356/683: „A társaság célzata az állam ellenes jelleget teljesen nélkülözi és csupán a német nemzetiségű tagok azon vágyának folyománya, hogy saját úgy mint az itt megtelepült többi német családok gyermekei anyanyelvükben nyerhessék az elemi oktatást és ennek útján azon helyzetbe jussanak, hogy tanulmányaikat német tannyelvű intézeteken folytathassák, mi az illető családok megtámadhatatlan érdekének folyománya – és távolról sem oppositio azon célzatok ellen, melyek a Kormányt a magyar iskola felállításánál vezettek.“ [...] Mindez abban tükröződik, hogy] „elnökké lovag Meynier C választott, ki ismételt alkalmakkor már világosan igazolta lojalitását.“

⁶⁸ Pismo Heinricha Meyniera ugarskomu kraljevskom ministarstvu unutarnjih poslova od 1. 4. 1878. i pismo tajništva ugarskoga kraljevskog ministarstva unutarnjih poslova urednicima budimpeštanskih službenih novina, svibanj 1878., sa zahtjevom za objavu informacija o prestanku rada društva. MOL K150 (1878), III/4, 19356/683a.

⁶⁹ Pogrebni govor držao je tršćanski protestantski svećenik Heinrich Medicus. Usp. Heinrich Medicus, *Worte gesprochen zu Fiume am 17. November 1876 am Sarge des Herrn Carl Meynier* [Riječi izgovorene u Rijeci 17. studenoga 1876. uz lijes g. Carla Meyniera], Selbstverlag, Triest 1876.

nikada nije postala realnost. Obavijest o raspuštanju društva bila je objavljena u *Budimpeštanskome službenom listu* 16. svibnja 1878.⁷⁰

6. Zaključak

Odbijanje molbe za osnivanje osnovne škole s njemačkim nastavnim jezikom u Rijeci temeljilo se na pretpostavci da društvo ima protudržavne planove ili da je planiralo dobivati financijsku potporu iz inozemstva, no to nikada nije bilo dokazano. No ugarska vlada tumačila je ciljeve društva na bitno drugačiji način nego sami članovi društva.

Unatoč uvjeravanjima guvernera Szapáryja da je društvo bezopasno, ugarski premijer nije samo dijelio mišljenje ministra vjere i obrazovanja nego je još i opisao zahtjev kao „gotovo protudržavni“. Ta je optužba još više iznenađujuća kada se uzme u obzir da je zahtjev podnio veliki broj imućnih, uglednih, utjecajnih žitelja Rijeke, koje je riječki guverner smatrao „lojalnim“. No ciljevi društva bili su suprotni predviđenoj intenzivnoj mađarizaciji školstva u Rijeci.

Članstvo društva predstavljalo je razne segmente riječkoga građanstva i mješavinu domaćih i stranih osoba. Opisana epizoda pruža uvid u etničko-jezično-religijski pomiješano gradsko društvo Rijeke, koje se na više načina razlikovalo od prosječnih ugarskih gradova tog vremena. Sumnja se stvorila pri nerazumijevanju tih lokalnih gradskih dinamika u Rijeci, koje su bile strane u očima mađarskih državnih vlasti. Molba za osnivanje društva došla je u lošem trenutku, kada je mađarska vlada upravo pokušala postići što veću razinu homogeniziranja unutar javnog obrazovanja u zemlji, prije svega na polju jezika nastave. Iz tog je razloga vlada percipirala ciljeve društva kao suprotne mađarskim nacionalnim interesima.

Navedeni primjer pokazuje složenu problematiku prosvjetne politike u Ugarskoj, a nesretna sudbina toga društva odražava aspekte tadašnjih problema i kontroverza o obrazovnoj politici ugarske vlade na mikrorazini grada Rijeke.

⁷⁰ *Budapesti közlöny. Hivatalos lap* br. 113 (16.5.1878.), str. 1: „A >Verein zur Errichtung und Fortführung einer deutschen Privat-Elementar-Schule in Fiume< czim alatt 1876. évben alakult egyet, közgyűlési határozat folytán feloszlott.“

Angela Ilić

Preventing the Founding of a German-Language Primary School in Rijeka

Summary

Linguistic and national diversity were hallmarks of the population in the port city of Rijeka in the late Habsburg period. This was to a certain extent reflected in the local schools too, in relation to the languages taught there, although new laws issued by the Hungarian government in Budapest foresaw an ever-growing role of the Hungarian language in education.

This article focuses on the initiative by several influential and wealthy residents who proposed the establishing of a society that was supposed to be entrusted with founding and maintaining a German-language primary school in Rijeka. Budapest viewed the application with suspicion, as it was seemingly oriented against the primacy of the Hungarian language, intended by the central authorities. Based on archival material, a reconstruction and analysis of the correspondence of the members of the society with the governor of Rijeka and the Hungarian prime minister is offered..

Keywords: *Rijeka, school system, Germans; education policies; Hungarian rule.*